

AZ ÖRMÉNY ÁBÉCÉ MEGTEREMTÉSE

MEGISMERNI A BÖLCSESSÉGET ÉS AZ INTELMET, FELFOGNI AZ ÉRTELEMNEK BESZÉDÉT

Így hangzik magyar fordításban az az örmény mondat, amelyet MESZROP MASTOC, az örmény ábécé megalkotója először irt le örmény betűkkel a IV. század elején. A mondat a *Biblia Példabeszédéinek* első sora, s mindenkori aktualitása miatt érdemes visszapillantunk az örmény történelem azon szakaszába, amikor az örmény ábécé, az örmény írásbeliség létrejött.

Szinte közhely, annyiszor elhangzott már, hogy az örménység fennmaradásának, fizikai szellemi arculata megőrzésének két záloga volt: keresztény vallása és saját írásbelisége. A 301-ben államvallássá nyilvánított kereszténység egy évszázad leforgása alatt oly mély gyökeret vert az örmény népben, hogy nemcsak az orthodox Bizánc, de a tűzimádó Perzsia, vagy a muzulmán Bagdad sem tudta az örményeket hitük elhagyására kényszeríteni. Míg a tűzimádó Perzsia az arab invázió során (VII sz.) muzulmánna lett, a szintén meghódított keresztény Örményország sem ekkor, sem később nem vált mohamedánna.

Az örmény kereszténység és írásbeliség szorosan kapcsolódik egymáshoz. A kereszténység terjesztése során jelentkezett az örmény ábécé megteremtésének szükségessége, s az ábécé létrejötte feltétele és egyben katalizátora volt egy hihetetlenül gazdag és másfél évezreden át virágzó keresztény irodalom kialakulásának.

Hogy összekapcsolhassuk a múltat a jelennel, az ember feltalálta az írást, melyről nyugodtan állíthatjuk, hogy az emberiség történelmének egyik legnagyobb találmánya. A világ ismer jó néhány ábécét, mint például az arabot, az örményt, az indiait, a görögöt, a hébert, a latint és a többi (szándékosan nem jelölöm a kínait, mivel az képirás, s nem ábécé).

Azonban a saját ábécével rendelkező népek száma igen kicsi. Azon kívül, hogyha figyelembe vesszük, hogy a latin és szláv írás a görög ábécéből fejlődött ki, a felsorolt írásmódok köre még jobban leszűkül.

Az írásközelet keletkezését legendák övezik. Vajon ezek a legendák mennyire felelnek meg a valóságnak? Vajon nincs-e történelmük az írásközeletnek? Hogyha figyelembe vesszük azt, hogy a képirás eredete logikusan és világosan megmagyarázható, mint szimbolikus ábrázolása tárgyakkal és cselekvésekkel. A jóval fejlettebb írás, mely magán viseli a képirás elemeit, s melynek alapján a későbbiekben az arab illetve héber írássá alakult, s egyik a másikkal láncolatot képez. Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy hol vannak a fonetikus ábécék (mint például az örmény, indiai, vagy görög) gyökerei? Csakugyan nem maradtak nyomok? Kérdés, hol kereshetjük ezeket a nyomokat? Mi lehet az az anyag, amelyek évezredeken át nem semmisül meg és fennmarad napjainkig. Ez az anyag egyértelműen csak a kő lehet.

Hogyha a világ bármely pontján találunk egy a régmúltról mesélő sziklaképet, annak a híreről rögvest tájékoztatnak minket minden fórumon, s az a terület látogatott lesz és anyagi hasznot hoz. Ugyanakkor azonban a média és a tudósok több tízezer sziklaképről hallgatnak, melyeket Örményország területén találhatók. Mi örmények úgy mondjuk, hogy Örményországban nincsenek írástudatlan kövek. A sziklaképek sokasága felbecsülhetetlen Örményországban, s azoknak nyilvánosságra hozataláért olyan embereknek kell hálásnak

lennünk, mint Tigran Hakobjan, kinek ezt a kiállítást is köszönhetjük, s aki az Örmény Köztársaság Kulturális Minisztériumának Népművészeti és Népművelési Központjának igazgatója.

Az örmény hegyvilág kincsei oly nagy számú forrásanyaggal szolgálnak a régmúltról, hogy a tudósoknak több évszázadig tartana megvizsgálni mindazt. Nagyon nehéz ezeknek a régmúltbeli sziklaképeknek meghatározni a korát. A régészek legszerényebb számításai szerint, ezeknek a sziklarajzoknak több tízezer éves múltja van, egészen az írás kialakulásáig.

Ahogy az a feltárások is mutatják a csillagászat tudományának szülőföldje Örményország. Elődeink emelték fel először tekintetüket a világegyetem felé és alapították meg a csillagok, bolygók és holdak ősi tudományát. Igen a kő az, mely megőrizte történelmünk ősi emlékezetének lapjait.

A csillagászok pontos számításokkal bizonyították be, hogy a csillagképek első felosztói az északi szélesség 36-42 fok-on és a 40-50 hosszúsági fok közé eső területen laktak és ez a történelmi Nagy Örményország területe. Ezen nézőpontot a greenwich-i csillagászati központ kutatói Maunder, Flamarion, Olkhot, Schwarz és még sokan mások állították fel. Olkhot hozta előtérbe azt a nézetet, hogy az ősi időkben az égbolt felosztását összeegyeztették az Ararát hegyvidékén és az Eufrátesz folyó felső részén élő emberek, és ők adtak elnevezéseket is mitológiai hőseik után. Hogy Örményország a csillagászat bölcsője, még bizonyítja az a tény is, hogy Örményország a környező országokban, mint fémfeldolgozó állam volt ismert, aki bronzot, ezüstöt, aranyat és más fémeket is felszínre hozott, feldolgozott és az így előállított fémből drága tárgyakat, ékszereket, fegyvereket és vértet készített, amelyek nélkülözhetetlenek voltak mind a szomszédságban lévő államokban és a messzi országokban egyaránt.

A fémfeldolgozásból és kereskedeleméből eredő viharos fejlődése, azt az alapot adta, mely nagyban hozzájárult a csillagászat tudományának fejlődéséhez, az írásjelek, képirások megjelenéséhez és az írásmódok és művészetek kialakulásához. Mindezek tanúbizonyságaival találkozhatunk Örményországban.

Egy hatalmas sziklán, mely a Szevaszár hegyen található, van egy körülbelül 20-30 tonnás sziklatömb, melyre egy az ősidőkben élő mester több száz csillagrendszerek képeit, Nap- és Hold naptárakat, csillagképek szimbólumait rótt a tömbbe. S az örökkévalóság szimbólumaként mindezek szívébe, középpontjába egy 90 cm-es napórát faragott ki. Ez a kőkorszaki csillagászati képsor példátlan az emberi történelemben. Ezt a sziklatömböt körülvevő, más sziklákon lévő jelképek, jelek is alátámasztják, hogy itt egy jelentős csillagászati központ volt. Pajtaszár hegyén is található egy majdnem két méter hosszúságú több tíz csillagképet őrző szikla. Shéghi hegyén pedig a holdév naptárát találták meg. Ugyanennek a hegynek a csúcsán 3250 méter magasan található egy hatalmas, megalitikus erőd, mely a Horenaci-féle krónikával megegyezően, Hajk fejedelem unokája, Gegham készítetett. Ez a hegy egészében egy szabadtéri-múzeumhoz hasonlít.

Ne felejtsük meg azonban időszámításunk előtt 6-7. ezredévekből a Mecamori, Aragaci és más helyeken álló csillagvizsgáló központokról sem, vagy az Angeghakothei komplexumról, illetve az örmény Stonehenge-ről, mely legalább 6000 évvel idősebb, mint az angliai. Hogyha ezeken a sziklákon kívül semmiféle más csillagászati petroglifot nem találtak volna Örményországban, még abban az esetben is Örményországot az ősi asztronómatudomány hazájának hívták volna, azon nyilvánvaló okból, hogy a csillagászat

tudományához tartozó, úgymond az ősi forrásanyagból táplálkozó bizonyítékai nincsenek senki másnak ezen az egész világon.

Tigran Hakobjan legnagyobb és egyben felbecsülhetetlen értékű felfedezése egy olyan sziklakép, mely a Földet gömb alakúnak ábrázolja, s amelynek fényképe bejárta az egész világot.

Az ősidőkben, több ezer évvel ezelőtt, bolygónkat gömb alakban ábrázolták, melynek négy különböző égtáján, négy különféle embert rajzoltak és a gömb belsejében a kereszt áll, mely a Nap elsődleges szimbóluma, azaz égő testként rajzolják le. Ezen ábrázolástól egy kicsit lentebb a pokol jelképét vésték. Ha még lejjebb tekintünk, egy jelet ábrázolnak az „**örmény A=ϣ**”. Ezen jelkép egyike a legelterjedtebb jeleknek. Mashtoc ezzel a jellel keresztelte meg ábécéjének első betűjét.

Az ábécé megalkotása MESZROP MASTOC (360-440) nevéhez fűződik. A tehetséges ifjú a kor szokásainak megfelelően hellenisztikus műveltséget szerzett. Előbb a katonai, majd a hivatalnoki pályán tett első lépések után a papi hivatást választotta, s térítő körútra indult Örményország belsejébe. Munkája során, a nép között értette meg, hogy hiába tanulják görög és szír nyelven a Bibliát és a papi szolgálatot, a nép ebből nem ért semmit. Nekik örmény nyelvű Bibliára, a papságnak örmény egyházi irodalomra lenne szüksége. (Örményországban a Kr. e. első évezred ékírását a görög és arameus írásbeliség váltotta fel, még Mastoc korában is a görög vagy a szír volt a kancellária nyelve.) Mastoc maga akart kidolgozni egy örmény betűrendszert s ebben az örmény egyházi és világi vezetők, VRAMSAPUH király és SZAHAK PARTHEV katolikosz egyaránt támogatták Arzanében, egy Dániel nevű szír püspök készített ugyan egy örmény ábécét, de az nem tükrözte az örmény fonémákat. Mastoc kíséreléssel továbbutazott Edesszába és Amidába, s ott, az észak-mezopotámiai arameus nyelv betűit, továbbá a Daniel-féle jeleket is felhasználva, a görög írásmód ismeretében a krónikák tanúsága szerint - isteni sugallat segítségével alkotta meg az ábécét. *„Meszrop jelenést látott - nem éjjelen, álomban, sem ébrenlétben, látomásképpen - hanem szíve rejtekében, lelki szemei előtt jelent meg egy jobb kéz és egy sziklára írta a betűket A. EEL O, W, amiképpen a hó megőrzi nyomát a kövön.”* (Khorenaci: Nagy-Örményország története)

Szamoszatában egy *Rophanosz* nevű kalligrafus segítségével végleges formát adtak a betűknek, s diadalmenetben tértek vissza a fővárosba. Fogadásukra nemcsak a katolikosz, hanem a király és a főemberek is kivonultak, és több napos ünnepléssel örvendeztek az ábécének. Szívet melengető példája volt ez annak a ritka jelenségnek, amikor a kortársak is fel tudják mérni egy korszakos esemény történelmi jelentőségét.

Az örmény írás balról jobbra haladó fonématükröző betűírás, amely a magánhangzókat is külön betűvel jelöli. A meszropi ábécé 36 betűs; oly tökéletesen megfelel az örmény fonémarendszernek, oly tökéletesen tükrözi elsősorban az affrikátákat és a hehezetes hangokat, hogy az örmények változatlan formában máig ezt használják (három betűt toldtak be utólag: - jev, -o,-f). A betűk sorrendjében felismerhetjük az ősi sémi-föníciai betűrendet: - ajb, - ben, - gim, - da stb.

Az örmények a XX századig ábécéjük betűit használták még a számok jelölésére is. Az örmény Bibliákban máig betűkkel jelölik a számokat. A modern örmény szöveggörnyezetben - hozzánk hasonlóan - arab számokat használnak.

AZ ÖRMÉNY ÁBÉCÉ HATÁSA AZ ÖRMÉNY KULTÚRÁRA

Az örmény ábécé megalkotása után (396-406 körül) hihetetlenül gyors virágzásnak indult az örmény irodalom. Mastoc legelőször a Bibliát fordította le-jobb fordítás máig nincs örmény nyelven! - s a fordítások mellett eredeti művek is nagy számban keletkeztek. Az örmény fordításirodalom jelentőségét akkor értjük meg igazán, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy számos ókori - tudományos, bölcséleti, szépirodalmi - görög, szír, arab nyelvű munka eredetije elveszett, csak örmény fordításban maradt az utókorra. A fordítói munkát már a IV. századtól kezdve megbecsülték az örmények. Az első bibliafordítás elkészülte után azonnal kijelölték a fordítók napját, amelyet 1600 év óta minden ősszel megünnepelnek Örményországban, elzarándokolnak Osakanba, megkoszorúzzák Meszrop Mastoc sírját.

Az ötödik század az örmény irodalom aranykora. A semmiből lép elő tökéletes formában az örmény történetírás, s a kódexek tanúsága szerint már az V-VII, században tudták, hogy a Föld gomb alakú, s az égitestek viszonya egymáshoz képest meghatározott. A betű és az írott szöveg tisztelete áthatotta az egész örmény népet. A kódexírás és kézirattmásolás nagyságrendjéről akkor kaphatunk megközelítőleg pontos képet, ha elolvassuk régi krónikások feljegyzéseit, melyek arról tanúskodnak, hogy az idegen hódítók nemcsak az anyagi kincseket, de a szellem termékeit is tudatosan semmisítették meg tizezer példányos nagyságrendben is. Ezért védték az örmények minden erejükkel szellemi örökségüket. A *musi homiliári-um* története is erről a hősiességről szól. Ez a hatalmas kódex harminckét kiló súlyú, s 1204-ben fejezték be a másolását. A csodával határos módon maradt meg Jerzn-ka városában az első világháborúig. Az orosz csapatok visszavonulása után azonban ezt a területet is végigpusztították a törökök. Két menekülő asszony drágábbnak ítélte a kéziratot saját ingóságainál, s hátukon felváltva cipelték az örmény határ felé. Erejük fogytán elfelezték a kéziratot, egyik felét rongyokba csavarva elásták az egyik erzerumi templom udvarán, a másikat eljuttatták Ecsmiadzinba. A csodával határos módon talált rá a kézirat másik felére egy orosz s átadta a MATENADARAN-nak, Ma a múzeum diszhelyén hirdeti a kézirat az örmény szellem és hősiesség győzelmét a barbarizmus fölött. A jereváni Matenadaranban, a régi kéziratok könyvtárában több, mint 16.000 kódexet őriznek, ebből mintegy 2.000 a töredékes kézirat, a többi teljes példány.

AZ ÖRMÉNY ÍRÁSBELISÉG ÉS AZ ÖRMÉNY ISKOLÁK

Az első örmény iskolákat még Meszrop Mastoc alapította. A középkori örmény iskolák a kolostorokban és templomokban működtek. Nem kellett már a tanulni vágyó örmény ifjaknak messze földre utazni a tudományért; a hazai kolostorok valóságos kultúrcentrumok voltak: iskola, könyvtár, papnevelde, kódexíró-műhely és miniatúrafestő iskola is egyben. Az alapképzés elsősorban az írás-olvasás és az alapismeretek elsajátítását tartalmazta. A középkori örmény iskola egy miniatúrán jelenik meg; az oktatás eszközei között ott látjuk a középkor hagyományos neve lőeszközét, a vesszőt. A felsőbb képzés tartalmazta a nyelvek ismeretét (klasszikus és keleti nyelvek), tanítottak teológiát, filozófiát, matematikát, grammatikát, retorikát, poétikát. A későbbi századokban (X-XIV. sz.) a tantárgyak sora a következőkkel bővült: asztronómia, geometria, geográfia, história, jogtudomány. Az iskola végeztével a növendékek különböző, képzettségüknek megfelelő diplomát kaptak: VARDAPET (tudós szerzetes), KERTOGH (költőfilológus), PHILISZOPHA (filozófus) stb. A X-XIV. században már örmény neve is volt a felsőoktatási intézményeknek (VARDAPETARAN); a kor fogalmai szerint ezek megfelelték a korabeli egyetemek színvonalának. Ilyen egyetemek működtek

Aniban (XI-XII. sz.), Sziszben (XII-XIII. sz.), Gladzorban (XIII-XIV. sz.), és Tathevben (XIV-XV. sz.) is.

A középkorban az ellenséges (arab, perzsa, bizánci, tatár) támadások ellenére is virágzó örmény kulturális életnek lehetünk tanúi. Az oszmán-török elnyomás idején az örmény kultúra már nem fejlődhetett hasonló intenzitással.

Az örmény kultúra mind a diaszpórában, mind az anyaországban egyházi jellegű maradt. Megjelentek ugyan világi műfajok is, de ezek művelői is elsősorban papi személyek voltak. Az oktatás az egyház kezében maradt, csak a XIX. században jelentek meg világi oktatók is az iskolákban.

[Nézze tovább ezt a dokumentumot az örmény Ábécé megtekintéséhez]

Ա
Բ Գ Դ
Ե Չ Է Ը Թ
Ժ Ի Լ Խ Ծ Կ Վ
Պ Ղ Ճ Մ Յ Ն Շ
Ո Չ Պ Ղ Ռ Ս Վ
Տ Թ Շ Ի Փ
Կ Օ Ֆ

ա թ գ դ ե զ է ը թ

ժ ի լ խ օ Կ Կ Յ Պ

Ն Տ Կ Ձ Ռ Ն Պ Ձ

Ռ Կ Վ Կ Ր Ր Կ Լ Վ Ք

Լ օ Բ

Հայկական արվեստի և

գրականության

ՏՂՄՆՕՐՅՂԿԸ

Ա Բ Գ
Դ Ե Զ Է Ը
Թ Պ Պ Պ Ս Օ Կ
Լ Զ Դ Ծ Մ Յ Ն
Շ Ո Ղ Պ Ղ Ռ Մ
Վ Տ Ր Յ Ի
Փ Կ Օ Գ
1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

U F q r t
R E C @ d h L
h o y k q n z
U 3 L C n r m
R n u y s r e
h o p o s

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0